

DINARA
BACK TO LIFE

Analiza socio-ekonomskog učinka projektnih aktivnosti

Završni izvještaj

Projekt Dinara back to LIFE (aktivnost D.2.3)

Studeni, 2023.

SADRŽAJ:

1. UVOD	3
2. METODE	3
3. OBUHVAT ISTRAŽIVANJA	4
4. USPOREDBA POČETNOG I TRENUTNOG STANJA	5
5. RAZVOJNI SCENARIJI	31
6. SAŽETAK	34
7. ABSTRACT	36
8. IZVORI I LITERATURA	38
9. POPIS SLIKA	39
10. POPIS TABLICA	40

Isključivu odgovornost za sadržaj ovog izvješća snose njeni autori. Izvješće ne odražava nužno stav Europske unije ili ijedne spomenute organizacije osim ako je to izričito naglašeno. Ni Izvršna agencija za klimu, infrastrukturu i okoliš (CINEA) ni Europska Komisija ne mogu se smatrati odgovornima za bilo koje korištenje koje se može povezati sa sadržajem i informacijama koje se ovdje nalaze.

Stajališta izražena u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost LAG-a "Cetinska krajina" i ne odražavaju nužno stajalište Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske, Splitsko-dalmatinske županije, kao ni Fonda za zaštitu okoliša i energetske učinkovitost.

Autor izvješća: Sven Ratković. LAG "Cetinska krajina"

1. UVOD

U sklopu projekta "Management planning and restoration of Dinara dry grasslands to save biodiversity and support sustainable development" (Dinara back to LIFE, referenca LIFE18 NAT/HR/000847) tijekom 2020. postavljena je metodologija procjene socio-ekonomskog učinka projektnih aktivnosti.

Cilj je bio prikupiti statističke podatke o užem i širem projektom području, analizirati i prikazati socio-ekonomski učinak projektnih aktivnosti koristeći pristup baziran na indikatorima. Pri analizi su primjenjene metode iz tematski sličnog projekta LIFE Viva Grass (No. LIFE13 ENV/LT/000189-9) – "Methodology for indicator based monitoring of socioeconomic impacts of project activities".

2. METODE

Procjena socio-ekonomskog učinka projekta bazirana je na analizi indikatora svrstanih u 5 glavnih područja:

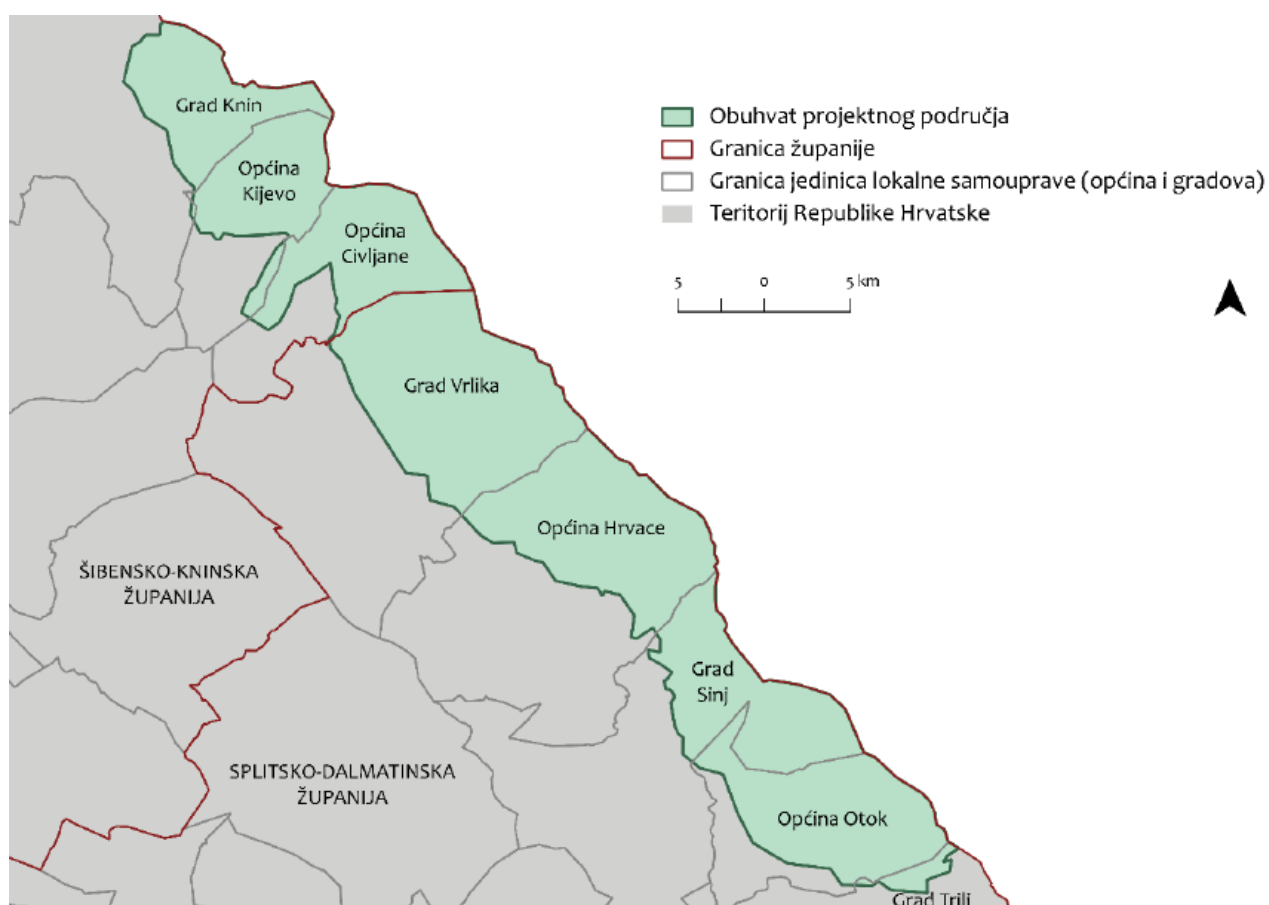
1. Promjene u životima ljudi i njihovih obitelji
2. Društvena svijest o važnosti i koristi od održavanja suhih travnjaka
3. Uspješnost projektnih aktivnosti u poticanju lokalnog stanovništva na bavljenje održivim poslovnim modelima
4. Nerazvrstani podaci i indikatori
5. Kvantificirani rezultati projektnih aktivnosti

Prilikom prikaza i analize socio-ekonomskog učinka projektnih aktivnosti korišteni su službeni statistički podaci za JLS šireg projektog područja i kada je to bilo moguće i pripadajuća im naselja unutar samog projektog područja.

Ovisno o vrsti dostupnih podataka i razine relevantnosti, projektni tim dodjelio je jednu od sljedećih ocjena trenda pojedinim indikatorima: rast (+), pad (-) i stabilno (0).

3. OBUHVAT ISTRAŽIVANJA

Područje istraživanja obuhvaća 8 idućih jedinica lokalne samouprave: grad Knin, općinu Civljane i općinu Kijevo u Šibensko-kninskoj županiji i gradove Sinj, Trilj i Vrliku te općine Hrvace i Otok u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Kada je to bilo moguće, korišteni su podaci na razini naselja unutar samog projektnog područja prikazanog na Slici 1.

Slika 1. Smještaj projektnog područja

Tablica 1. Prostorni obuhvat projektnog područja u odnosu na JLS

Jedinica regionalne ili lokalne samouprave (JRS / JLS)	Dio JRS / JLS zahvaćen projektnim područjem	Udio JRS / JLS u ukupnoj površini projektnog područja
<i>Šibensko-kninska županija</i>	5%	31%
Grad Knin	14%	10%
Općina Civljane	67%	11%
Općina Kijevo	63%	9%
<i>Splitsko-dalmatinska županija</i>	8%	69%
Grad Sinj	33%	13%
Grad Trilj	2%	1%
Grad Vrljika	47%	23%
Općina Hrvace	43%	18%
Općina Otok	75%	14%

Izvor: Studija procjene usluga ekosustava za područje projekta „Dinara back to LIFE”, 2020.

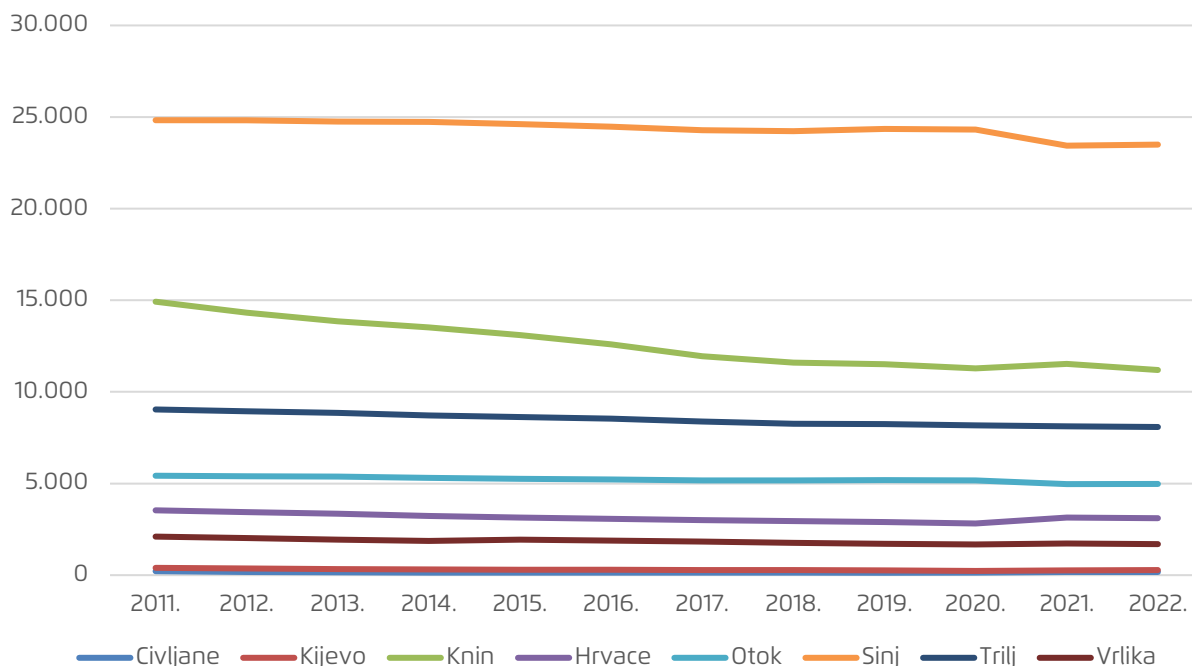
4. USPOREDBA POČETNOG I TRENUTNOG STANJA

U veljači 2021. godine objavljen je izvještaj „Praćenje socio-ekonomskog učinka projektnih aktivnosti putem indikatora – prikaz početnog stanja“. U svrhu boljeg razumijevanja stanja projektnog područja i dominirajućih trendova, prikazani su najrelevantniji indikatori iz područja demografije, kao i iz područja ekonomskih, poljoprivrednih i turističkih aktivnosti.

4.1 Demografski, obrazovni i ekonomski pokazatelji stanovništva

Tablica 2. Popis indikatora iz tematskog područja demografije, ekonomske aktivnosti i strukture obrazovanosti

Indikator	Dokaz	Što pratimo	Direktni utjecaj projekta
Obrazovanost lokalnog stanovništva	DZS, Popis 2021.	Obrazovna struktura stanovnika starijih od 19 godina po JLS	Ne
Ekonomski status lokalnog stanovništva	DZS, Popis 2011.	Ekonomska aktivnost stanovnika starijih od 19 godina	Ne
Ukupan broj stanovnika	DZS, Popis 2021.	Ukupan broj stanovnika projektnog područja, br.st. po JLS	Ne
Demografske skupine (ukupno)	DZS, Popis 2021.	Broj stanovnika projektnog područja po dobnim skupinama	Ne
Demografske skupine (po JLS-ovima)	DZS, Popis 2021.	Broj stanovnika pojedinačnih JLS po dobnim skupinama	Ne

Slika 2. Kretanje ukupnog broja stanovnika JLS projektnog područja 2011-2022.

Izvor: DZS, 2023. Trend: **stabilno (0)**

Prema dostupnim podacima, na širem projektnom području (tj. prostoru zahvaćenih jedinica lokalne samouprave) od kraja pedesetih godina prošlog stoljeća u pravilu prevladava negativan trend demografskih kretanja te je tijekom posljednjeg popisa zabilježen najmanji broj stanovnika na ovom području otkad se statistički obrađuju podaci. Pritom je do najveće promjene došlo u razdoblju između 1991. i 2001. godine, kad je broj stanovnika pao gotovo za 50%, što je direktna posljedica Domovinskog rata. Dobna struktura šireg projektnog područja slična je onoj na državnoj razini, no zamjetan je viši udio starog stanovništva u naseljima unutar granica projektnog područja, što predstavlja učestalu pojavu, karakterističnu za ruralna naselja Dalmatinske zagore. Prema popisu 2011.g. šire projektno područje brojalo je 61 267 stanovnika, dok prema novom popisu 2021. broji 53 580 stanovnika, što znači gubitak od 7 687 stanovnika u jednom međupopisnom razdoblju.

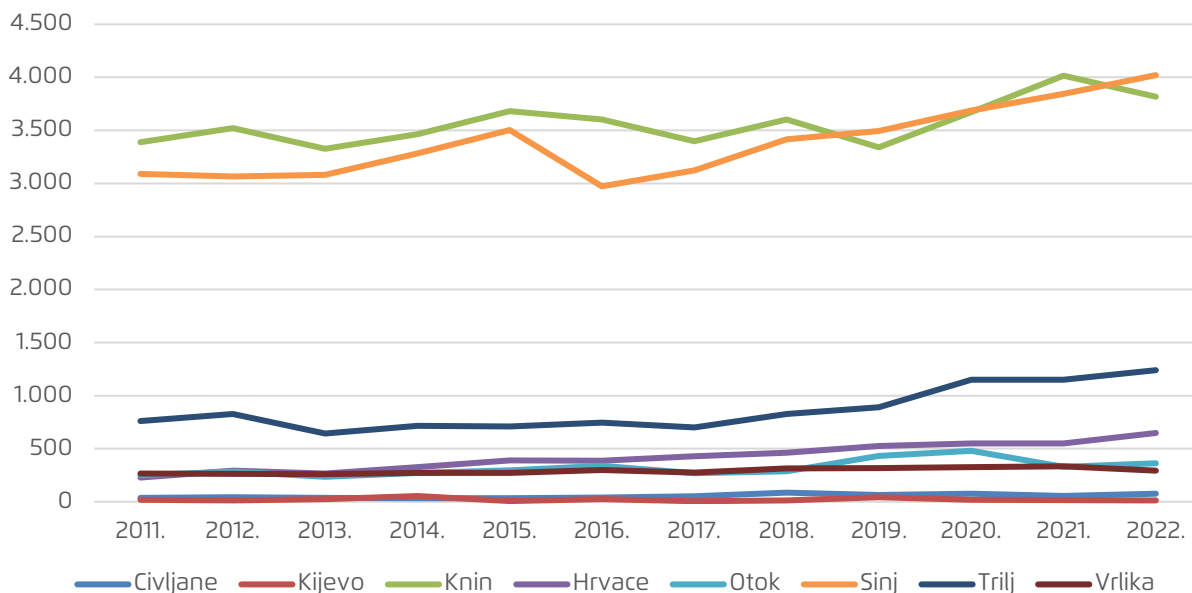
Tablica 3. Broj stanovnika i indeks starenja po naseljima projektnog područja 2021.

JLS	naselje	ukupan broj stanovnika	indeks starenja (prosjeak RH=183,2%)
Sinj	Bajagić	496	76%
Sinj	Obrovac Sinjski	794	54%
Sinj	Gljev	225	122%
Otok	Gala	806	54%
Otok	Korita	2	-
Otok	Ovrlje	173	85%
Trilj	Rože	22	-
Trilj	Voštane	26	1000%
Hrvace	Rumin	171	49%
Hrvace	Gornji Bitelić	140	200%
Hrvace	Donji Bitelić	237	194%
Hrvace	Vučipolje	69	243%
Hrvace	Dabar	14	250%
Hrvace	Laktac	5	-
Vrlika	Koljane	21	33%
Vrlika	Garjak	54	800%
Vrlika	Ježević	167	509%
Vrlika	Vinalić	137	571%
Civljane	Cetina	124	545%
Civljane	Civljane	47	156%
Kijevo	Kijevo	272	278%
Knin	Polača	151	446%
Knin	Vrpolje	159	144%

Izvor: DZS, 2022.

Indeks starenja jest postotni udio osoba starih 60 i više godina u odnosu na broj osoba starih 0 – 19 godina. Indeks veći od 40% pokazuje da je stanovništvo određenog područja zašlo u proces starenja. Cijelo šire projektno područje zahvaćeno je procesom starenja stanovništva. Uzimajući u obzir prosječni indeks starenja u RH, koji je u 2021. iznosio 183,2%, tek 6 od ukupno 23 naselja unutar projektnog područja imaju

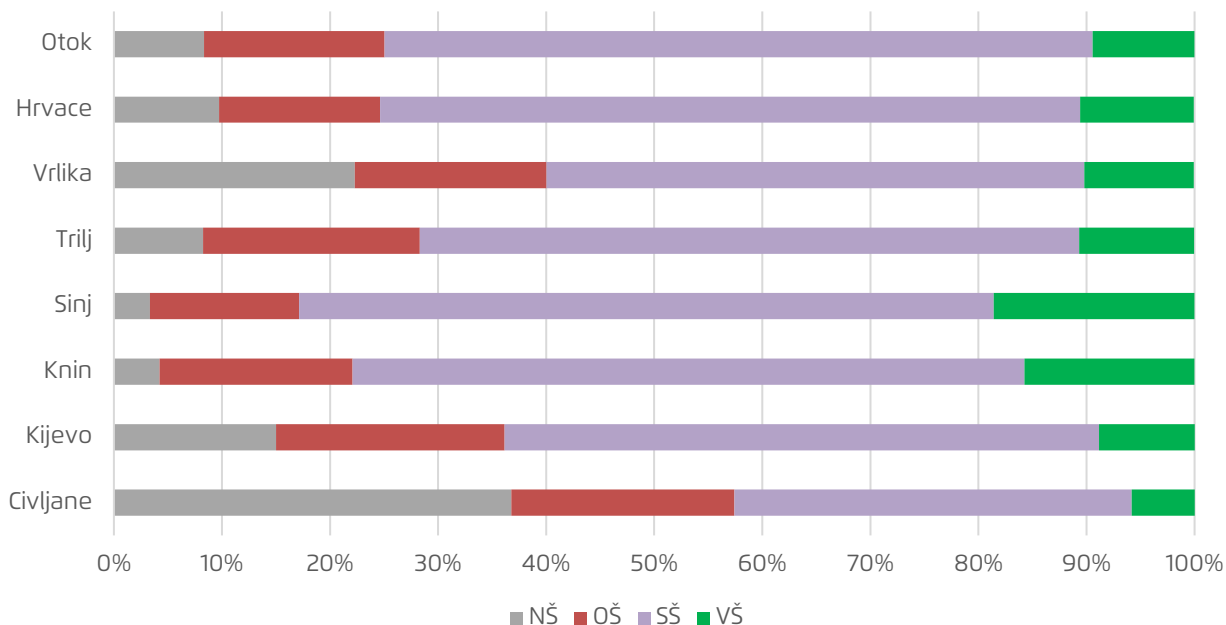
vrijednosti indeksa niže od prosjeka RH, a među njima tek stanovništvo jednog naselja (Koljane) više nije u procesu starenja.

Slika 3. Zaposleni u pravnim osobama prema JLS projektnog područja 2011-2022.

Izvor: DZS, 2023. Trend: **rast (+)**

Ekonomska aktivnost stanovništva šireg projektnog područja prezentirana je u prikazu početnog stanja, ali zbog promjene metodologije DZS-a prilikom novog popisa stanovništva podaci o ekonomskoj aktivnosti nisu objavljeni na razini JLS. Kretanje zaposlenih u pravnim osobama donekle ocrta gospodarske trendove u ovom području. Sve obuhvaćene JLS bilježe blagi rast tijekom posljednjih deset godina. U posljednjih tridesetak godina prema podacima DZS-a na širem projektnom području nestalo je više od pola radno sposobnog stanovništva, zbog čega je gotovo potpuno prestalo bavljenje primarnim djelatnostima, pa tako i ekstenzivnim stočarstvom.

Slika 4. Obrazovna struktura stanovništva JLS projektnog područja 2021.

Izvor: DZS 2022.

Obrazovna struktura stanovništva u odnosu na prethodni popis stanovništva (2011.) ostala je nepromijenjena. Blago se smanjio broj onih koji nemaju završenu školu, a broj visokoobrazovanih neznatno je porastao u većim gradovima (Sinj i Knin).

Tablica 4. Promjena broja stanovnika i dobne skupine naselja projektnog područja 2021.

JLS	naselje	br.st. 2011.g.	br.st. 2021.g.	promjena br.st.	% 0-14	% 65+
Sinj	Bajagić	562	496	-12%	11,5%	10,1%
Sinj	Obrovac	804	794	-1%	17,8%	7,9%
Sinj	Sinjski	326	225	-31%	10,2%	11,6%
Otok	Gala	896	806	-10%	17,9%	9,4%
Otok	Korita	3	2	-33%	0,0%	0,0%
Otok	Ovrlja	190	173	-9%	11,6%	6,9%
Trilj	Rože	32	22	-31%	0,0%	22,7%
Trilj	Voštane	42	26	-38%	3,8%	23,1%
Hrvace	Rumin	190	171	-10%	12,3%	5,3%
Hrvace	Gornji Bitelić	192	140	-27%	9,3%	22,9%
Hrvace	Donji Bitelić	317	237	-25%	6,8%	20,7%
Hrvace	Vučipolje	107	69	-36%	4,3%	14,5%
Hrvace	Dabar	22	14	-36%	14,3%	14,3%
Hrvace	Laktac	2	5	150%	0,0%	0,0%

JLS	naselje	br.st. 2011.g.	br.st. 2021.g.	promjena br.st.	% 0-14	% 65+
Vrlika	Koljane	21	21	0%	9,5%	4,8%
Vrlika	Garjak	88	54	-39%	0,0%	25,9%
Vrlika	Ježević	236	167	-29%	4,8%	26,3%
Vrlika	Vinalić	216	137	-37%	4,4%	21,9%
Civljane	Cetina	195	124	-36%	7,3%	36,3%
Civljane	Civljane	44	47	7%	14,9%	23,4%
Kijevo	Kijevo	417	272	-35%	4,4%	16,9%
Knin	Polača	210	151	-28%	6,0%	21,9%
Knin	Vrpolje	213	159	-25%	10,7%	13,8%

Izvor: DZS, 2022. **Trend: pad (-)**

Indeks vitalnosti zajednice smišljen je kako bi se okarakterizirao potencijal naselja za socio-ekonomski razvoj na temelju podataka o stanovništvu. Kriteriji za svrstavanje pojedinog naselja u jednu od tri skupina su idući:

1. Prazno ili područje s visokim rizikom od smanjenja broja stanovnika: (1) Nema stanovnika; (2) ili: 100% udio stanovništva starijeg od 65 godina; (3) ili: populacija prisutna samo u jednoj petogodišnjoj dobnoj skupini
2. Područja sa srednjim rizikom od depopulacije: (1) Manje od 10 stanovnika u dobnoj skupini 5-9 godina; (2) ili populacija prisutna u dvije petogodišnje dobne skupine; (3) ili: 50+ % udjela stanovništva 65+.
3. Područja s manjim rizikom od depopulacije: (1) Više od 10 stanovnika u dobnoj skupini 5-9 godina; (2) ili: stanovništvo prisutno u tri petogodišnje dobne skupine.

Tablica 5. Naselja projektnog područja prema kategorijama indeksa vitalnosti zajednice

JLS	naselje	broj stanovnika (2021.)
Sinj	Bajagić	496
Sinj	Obrovac Sinjski	794
Sinj	Gljev	225
Otok	Gala	806
Otok	Korita	2
Otok	Ovrlje	173
Trilj	Rože	22
Trilj	Voštane	26
Hrvace	Rumin	171
Hrvace	Gornji Bitelić	140
Hrvace	Donji Bitelić	237
Hrvace	Vučipolje	69

JLS	naselje	broj stanovnika (2021.)
Hrvace	Dabar	14
Hrvace	Laktac	5
Vrlika	Koljane	21
Vrlika	Garjak	54
Vrlika	Ježević	167
Vrlika	Vinalić	137
Civljane	Cetina	124
Civljane	Civljane	47
Kijevo	Kijevo	272
Knin	Polača	151
Knin	Vrpolje	159

Područja s visokim rizikom od depopulacije (1)
 Područja sa srednjim rizikom od depopulacije (18)
 Područja s manjim rizikom od depopulacije (4)

Izvor: DZS, 2022. **Trend: pad (-)**

Usporedimo li trenutni indeks vitalnosti zajednice s onim iz popisa 2011., vidljiv je trend porasta područja sa srednjim rizikom od depopulacije, kojih sada ima 18, a u prikazu početnog stanja bilo ih je 14. Četiri naselja koja su sada svrstana u skupinu područja sa srednjim rizikom od depopulacije su Rumin, Donji Bitelić, Vučipolje i Ježević. Naselje Korita u sklopu općine Otok jedino spada u područja s visokim rizikom od depopulacije.

4.2 Praćenje stanja poljoprivredne aktivnosti

Osim konzervacijskih i restauracijskih aktivnosti, cilj projekta je pružiti podršku i osnažiti razvoj poljoprivrednih i turističkih djelatnosti koje svoju vrijednost temelje na suživotu s prirodom. Samim time pojavljuje se potreba za procjenom stvarnog efekta projekta na ekstenzivno stočarstvo Dinare. Projektni tim podijelio je pokazatelje učinka u dvije skupine:

- Indirektni efekti projektnih aktivnosti

Promicanje poljoprivrede suhih travnjaka kao isplativog i održivog zanimanja. Povezivanje i oglašavanje lokalnih proizvođača mlijeka, sira i meda putem društvenih mreža, web stranice projekta, suradničkih vijeća i sl.

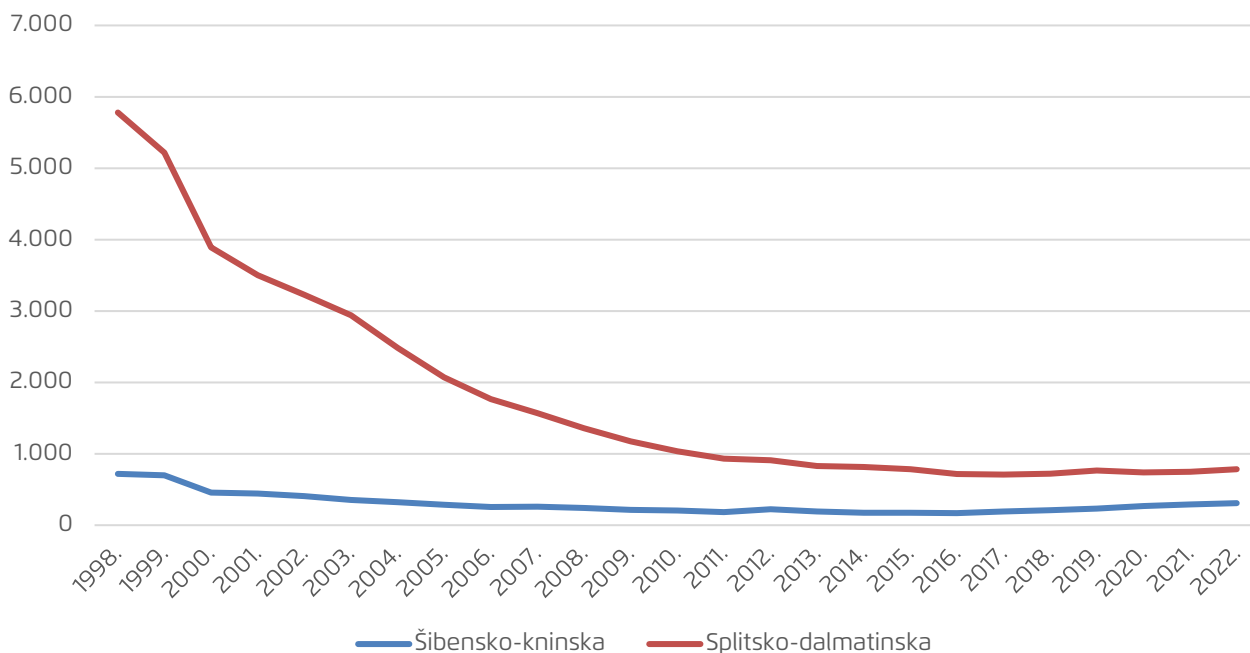
- Direktni efekti projektnih aktivnosti:

Razvoj poljoprivrednih gospodarstava od trenutka uključivanja u projektne aktivnosti (kombinirana ispaša, korištenje električnih pastira, provedba poslovnih planova, razvoj novih proizvoda)

Tablica 6. Popis indikatora iz područja poljoprivrede suhih travnjaka (indikator prikazani u ovom izvješću označeni su zelenom bojom)

Indikator	Dokaz	Što pratimo?	Može li projekt direktno utjecati?
Broj PG-ova	Upisnik poljoprivrednika	Broj PG-a na projektnom području	Djelomično
Vrsta PG-a	Upisnik poljoprivrednika	Tip gospodarstva	Ne
Dobna struktura vlasnika PG-ova	Upisnik poljoprivrednika	Dob nositelja PG-a (<35, >55)	Ne
Broj odobrenih sredstava, struktura korištenih mjera	APPRRR - Popis korisnika financijskih potpora	Pratimo aktivnost lokalnih PG-a u korištenju potpora	Djelomično
Broj grla	Jedinstveni registar domaćih životinja Upisnik poljoprivrednika	Stanje i promjena broja domaćih životinja po JLS	Da

Indikator	Dokaz	Što pratimo?	Može li projekt direktno utjecati?
Broj košnica	Savez pčelara SDŽ Upisnik poljoprivrednika	Ukupni i prosječni broj košnica u širem projektnom području	Da
Sastav meda iz lokalne proizvodnje	Ministarstvo poljoprivrede	Proizvođački naziv meda	Djelomično
Količina isporučenog mlijeka	Ministarstvo poljoprivrede	Ukupna isporučena količinu mlijeka i broj isporučitelja po JLS	Djelomično
Broj PG-a po JLS	ARKOD baza podataka	Promjena broja PG-a i članova	Djelomično
Broj i površina krških pašnjaka	ARKOD baza podataka	Pratimo promjene u broju i površini ARKOD parcela	Djelomično

Slika 5. Kretanje broja aktivnih osiguranika – individualnih poljoprivrednika u županijama projektnog područja 1998-2022.

Izvor: DZS, 2023. **Trend: stabilno (0)**

Neki od uzroka pada intenzivnosti poljoprivrede su sve veća zastupljenost uvoznih proizvoda u domaćoj potrošnji, napuštanje proizvodnje od strane manjih proizvođača, neracionalno korištenje odnosno zapuštanje poljoprivrednih površina, smanjenje zaposlenosti i dohotka u poljoprivredi. Splitsko-dalmatinska i Šibensko-kninska županija posljednjih desetak godina stagniraju u pogledu kretanja broja osiguranika-individualnih poljoprivrednika.

Tablica 7. Broj poljoprivrednih gospodarstava i životinja u JLS projektnog područja 2019.

JLS	GOVEDA		KONJI		MAGARCI	
	Broj gospodarstava	Broj životinja	Broj gospodarstava	Broj životinja	Broj gospodarstava	Broj životinja
Hrvace	112	442	9	27	13	40
Otok	65	552	1	1	9	20
Sinj	173	1248	39	185	22	39

JLS	GOVEDA		KONJI		MAGARCI	
	Broj	Broj	Broj	Broj	Broj	Broj
	gospodarstava	životinja	gospodarstava	životinja	gospodarstava	životinja
Trilj	84	935	8	24	7	9
Vrlika	48	1009	6	15	8	17
Civljane	8	133	1	1	/	/
Kijevo	6	17	3	5	3	27
Knin	72	303	3	10	7	51

JLS	SVINJE		OVCE		KOZE	
	Broj	Broj	Broj	Broj	Broj	Broj
	gospodarstava	životinja	gospodarstava	životinja	gospodarstava	životinja
Hrvace	74	316	37	2621	24	553
Otok	50	334	11	1242	17	1553
Sinj	213	1696	37	2707	35	2915
Trilj	92	579	25	1101	37	702
Vrlika	8	91	39	4288	22	517
Civljane	/	/	17	2637	5	73
Kijevo	/	/	17	1402	12	381
Knin	29	224	107	5116	52	839

Izvor: Jedinostveni registar domaćih životinja, 2020.

Tablica 8. Broj poljoprivrednih gospodarstava i životinja u JLS projektnog područja 2022.

JLS	GOVEDA		KONJI		MAGARCI	
	Broj gospodarstava	Broj životinja	Broj gospodarstava	Broj životinja	Broj gospodarstava	Broj životinja
Hrvace	95	599	10	35	12	69
Otok	61	723	2	3	6	9
Sinj	164	1.557	47	209	25	41
Trilj	87	1.206	6	16	9	11
Vrlika	43	1.215	7	21	17	78
Civljane	9	295	2	9	3	16
Kijevo	12	130	4	15	6	26
Knin	71	510	7	20	8	59

JLS	SVINJE		OVCE		KOZE	
	Broj gospodarstava	Broj životinja	Broj gospodarstava	Broj životinja	Broj gospodarstava	Broj životinja
Hrvace	14	65	37	2.952	27	609
Otok	9	134	10	996	15	1.448
Sinj	32	415	43	2.457	37	2.228
Trilj	20	257	28	992	33	730
Vrlika	7	45	33	3.374	21	322
Civljane	/	/	18	2.554	6	85
Kijevo	/	/	15	1.123	14	426
Knin	7	81	109	5.327	44	889

Izvor: Jedinствени registar domaćih životinja, 2023. **Trend: stabilno (0)**

Tablica 9. Stanje broja životinja i broja PG-a u projektnom području 2022.

Organizacijski oblik PG-a

OBITELJSKO GOSPODARSTVO	194
OBITELJSKO GOSPODARSTVO - OPG za proizvodnju	146
OBITELJSKO GOSPODARSTVO - OPG za proizvodnju i usluge	2
SAMOOPSKRIBNO POLJOPRIVREDNO GOSPODARSTVO (SOPG)	34
ZADRUGA	5
TRGOVAČKO DRUŠTVO	3
DOPUNSKE DJELATNOSTI - pružanje usluga na OPG-u	4

Zemljište

Poljoprivredno zemljište (ha) **3624,1**

Stoka

GOVEDO - broj grla	1349
KONJI - broj grla	66
KOZE - broj grla	3013
MAGARCI/MULE/MAZGE - broj grla	133
OVCE - broj grla	9210
SVINJE - broj grla	50
PČELE - broj košnica	2171
UKUPNO	15992

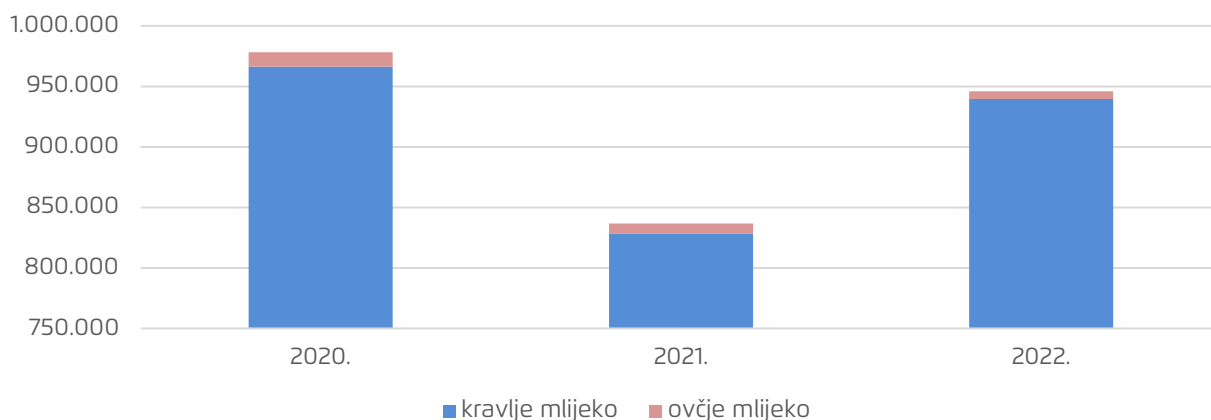
Izvor: Upisnik poljoprivrednika (Sumarni podaci, stanje na dan 03.11.2022.) **Trend: stabilno (0)**

Tablica 10. Prikaz količina isporučenog mlijeka i broja proizvođača u JLS projektog područja

Općina/Grad	Broj isporučitelja	Količina isporučeno g mlijeka (kg)	Broj gospodarstava koja izravno prodaju/prerađuju u mlijeko na svom gospodarstvu <i>kravlje mlijeko</i>	Količina izravno prodanog/prerađenog mlijeka na gospodarstvu (kg)	Ukupna količina isporučenog i izravno prodanog/prerađenog mlijeka na gospodarstvu (kg)
Hrvace	1	20.291			20.291
Otok	4	195.927	2	35.776	231.703
Sinj	7	458.907	3	89.565	548.472
Trilj	1	33.861	3	41.152	75.013
Vrlika			1	63.999	63.999
			<i>ovčje mlijeko</i>		
Sinj	2	6.513			6.513
Ukupno	15	715.499	9	230.492	945.991

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, *Isporučene količine mlijeka 2022.*

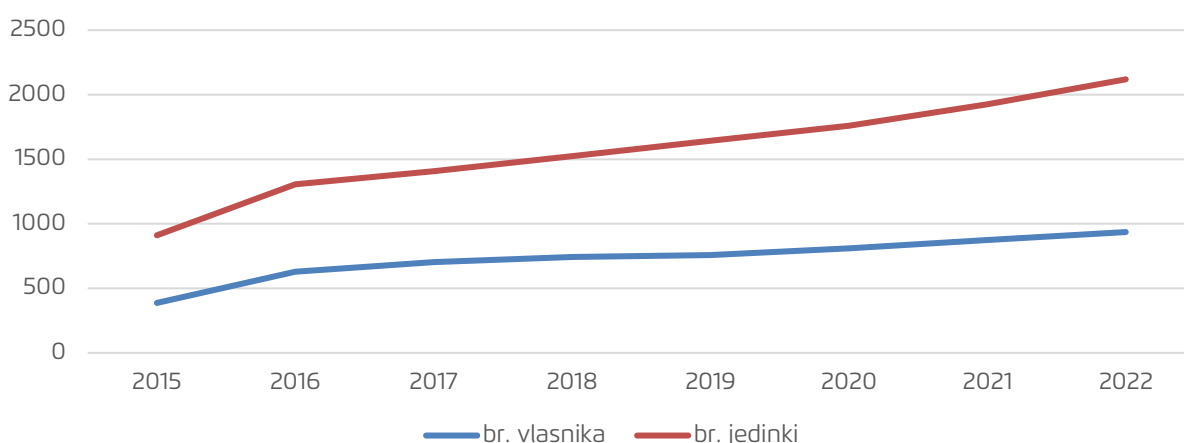
Ukupno se tijekom 2022. godine u projektom području isporučilo 945.991 kg kravljeg i ovčjeg mlijeka. Količine isporučenog kravljeg mlijeka predstavljaju ukupno proizvedene količine mlijeka u 2022. godini koje je isporučeno u mljekare te količine mlijeka koje su prijavila gospodarstva kao izravno prodano i/ili na gospodarstvu prerađeno mlijeko.

Slika 6. Ukupno proizvedene količine mlijeka u JLS projektog područja 2020-2022.

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, *Isporučene količine mlijeka 2022* **Trend: stabilno (0)**

S obzirom da stočari u projektnom području uglavnom uzgajaju ovce ili koze te krave, kroz projekt se poticala nabava kopitara poput magaraca kojima se nadopunjuje stado i tako poboljšava učinkovitost ispaše. Uz stoku koju su stočari već posjedovali, uz podršku projekta nabavljeno je dodatnih 22 grla magaraca i konja. Kroz Mjeru 10 Programa ruralnog razvoja (Podmjera 10.1.9. - Očuvanje ugroženih izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja) vlasnici primorsko dinarskog magarca dobivaju potporu u iznosu od 230,95 € godišnje po jednom grlu.

Slika 7. Kretanje broja jedinki primorsko-dinarskog magarca i broja vlasnika istih na području RH 2015-2022.

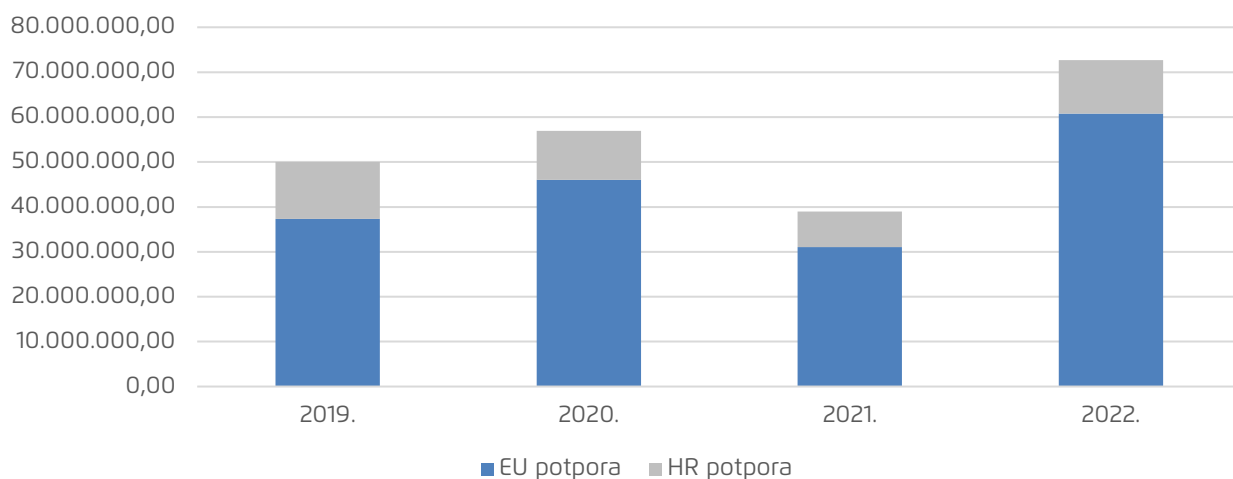
Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, 2023. **Trend: rast (+)**

Tablica 11. Promjena broja grla magaraca i konja te PG-a koji ih uzgajaju u JLS projektnog područja 2019/2022.

	magarci		konji	
	broj životinja	broj gospodarstava	broj životinja	broj gospodarstava
2019.	203	69	268	70
2022.	309	86	328	85
promjena	52%	25%	22%	21%

Izvor: Jedinствени registar domaćih životinja, 2023. **Trend: rast (+)**

Tijekom razdoblja provedbe projekta došlo je do pozitivne promjene u broju životinja i gospodarstava koja uzgajaju konje i magarce. Broj magaraca u JLS projektnog područja porastao je za 52%, a broj PG-a koji ih uzgajaju za 25%. Što se konja tiče, broj PG-a koji ih uzgajaju porastao je za 21%, dok je ukupni broj konja porastao za 22%.

Slika 8. Potpore APPRRR-a isplaćene u naseljima projektnog područja 2019-2022. (u HRK)

Izvor: APPRRR, 2023. **Trend: rast (+)**

Promicanjem poljoprivrede suhih travnjaka kroz umrežavanje dionika, oglašavanje proizvođača, edukativne radionice i provedbu poslovnih planova, očekivan je porast broja prijava za mjere iz Programa ruralnog razvoja za 20% u okviru projektnog područja. Porast prijava detektiramo praćenjem ukupnog broja isplaćenih sredstava Agencije za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju u naseljima projektnog područja za vrijeme trajanja projekta, a Slika 8. pokazuje da su isplaćena sredstva u projektnom području porasla za 44% u periodu 2019-2022.

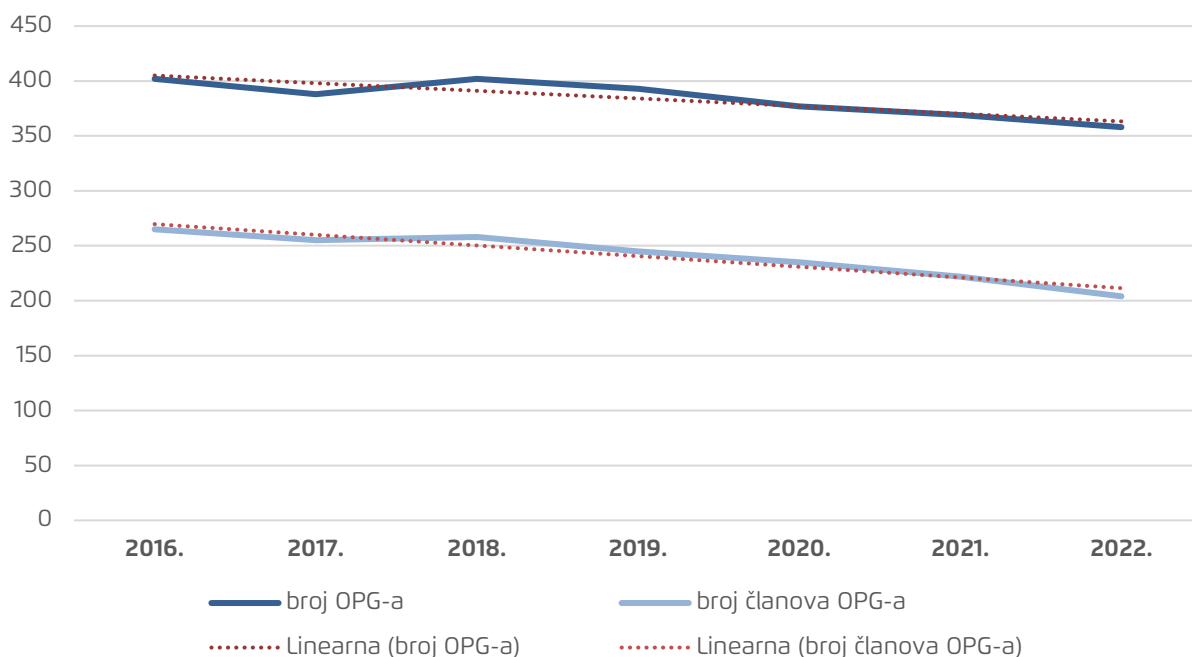
Tablica 12. Isplaćene potpore po vrstama mjera u naseljima projektnog područja 2019. i 2022.

naziv mjere	broj isplaćenih potpora u 2019.	broj isplaćenih potpora u 2022.	aps. porast broja isplaćenih potpora
Dobrobit životinja	2	35	33
Posebna potpora za pčelarstvo	111	167	56
Poljoprivreda, okoliš i klimatske promjene	70	96	26
Plaćanje za poljoprivredne prakse korisne za klimu i okoliš	739	900	161

naziv mjere	broj isplaćenih potpora u 2019.	broj isplaćenih potpora u 2022.	aps. porast broja isplaćenih potpora
Plaćanje za mlade poljoprivrednike	62	95	33
Ekološki uzgoj	6	31	25
<i>ukupno</i>	4501	5714	1213

Izvor: APPRRR, 2023. **Trend: rast (+)**

U sklopu projekta prepoznata je važnost održivog prehrambenog sustava kroz izradu studije "Ključni koraci u uspostavi kratkih lanaca opskrbe na području Dinare". Cilj je bio kreirati podlogu koju institucije i jedinice lokalne samouprave mogu koristiti u poticanju uspostave kratkih lanaca opskrbe. Većina ispitanika iz istraživanja provedenog početkom 2023. g. u sklopu navedene studije koristi potporu za održavanje poljoprivredne površine u stanju pogodnom za pašu ili uzgoj. 15/64 poljoprivrednika ima stalno zaposlene osobe na svom gospodarstvu, dok ih 35/64 koristi poticaje/subvencije za poljoprivredu. Plaćanje za poljoprivredne prakse prihvatljive za klimu i okoliš, odnosno za zelene prakse koriste četiri anketirana PG-a.

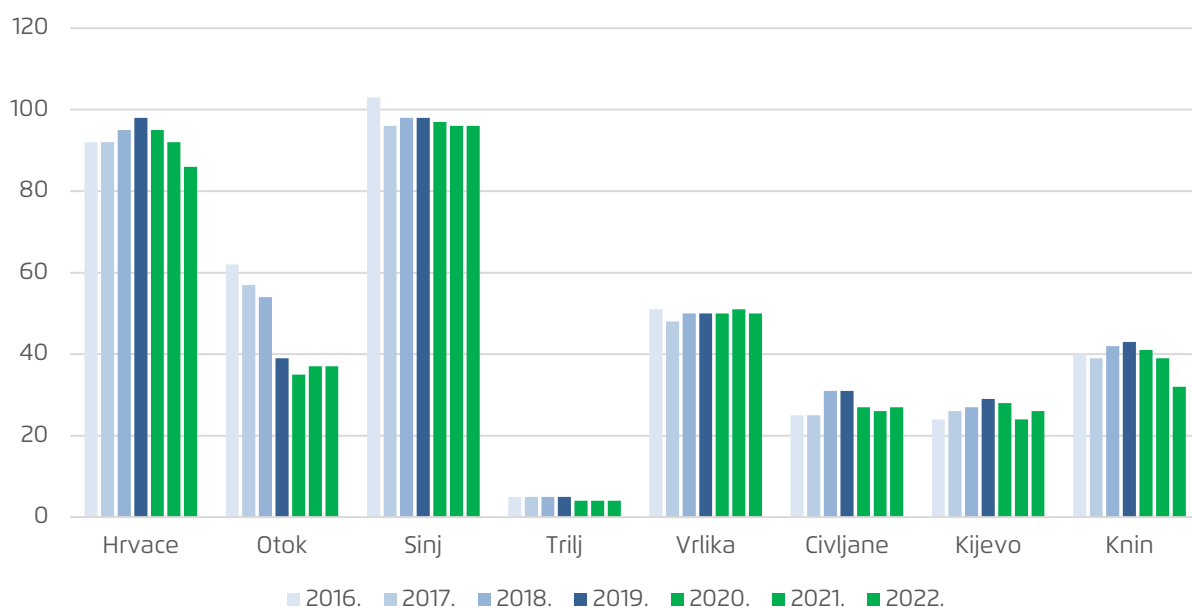

Slika 9. Kretanje broja PG-a i članova PG-a u naseljima projektnog područja 2016-2022.

Izvor: Upisnik poljoprivrednika, 2023. **Trend: stabilno (0)**

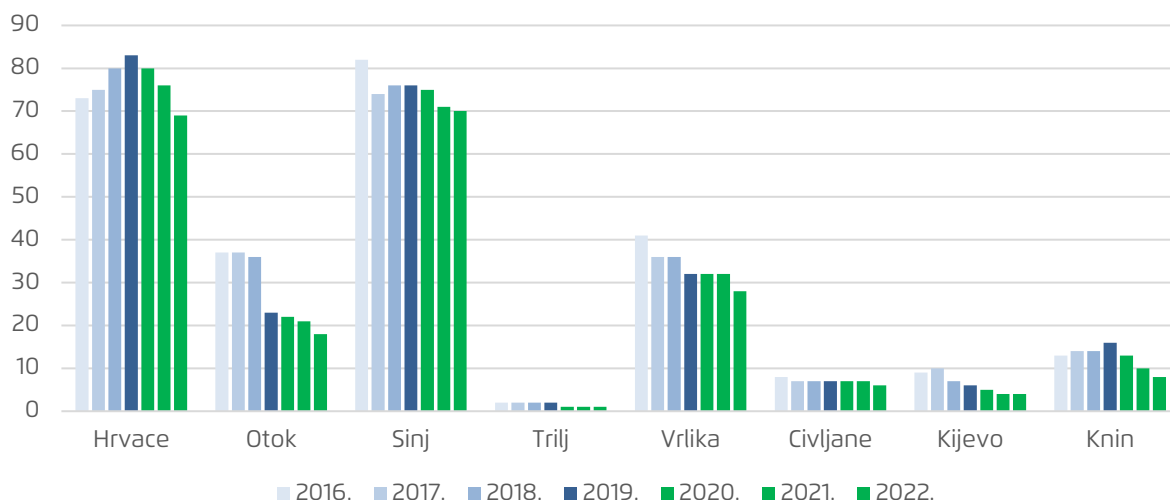
Linija trenda na Slici 9. pokazuje blagi pad broja PG-a i njihovih članova, što je općeniti trend na razini SDŽ i RH. Iako se blagi pad broja poljoprivrednika u prvi mah može činiti zabrinjavajućim, on može potaknuti postojeće poljoprivrednike da usvoje moderne tehnologije i održive prakse za povećanje učinkovitosti i produktivnosti.

Većina obitelji koja živi u ruralnoj sredini glavni ili sporedni izvor prihoda vide u bavljenju poljoprivredom. Velik broj njih nema previše znanja u praksi već odlične ideje, osnovnu informiranost, ali veliku volju i želju te spremnost na osiguravanje osnovne egzistencije. Novonastali uvjeti uzrokovani Covid-19 pandemijom i poremećajem globalnih lanaca opskrbe zbog ratnih sukoba, otežali su poslovanje većine PG-a. Upravo u takvom razdoblju važno je da međusobno surađuju, razvijaju nove proizvode i razmjenjuju prakse, te daju prednost lokalnom tržištu.

Slika 10. Kretanje broja PG-a u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.

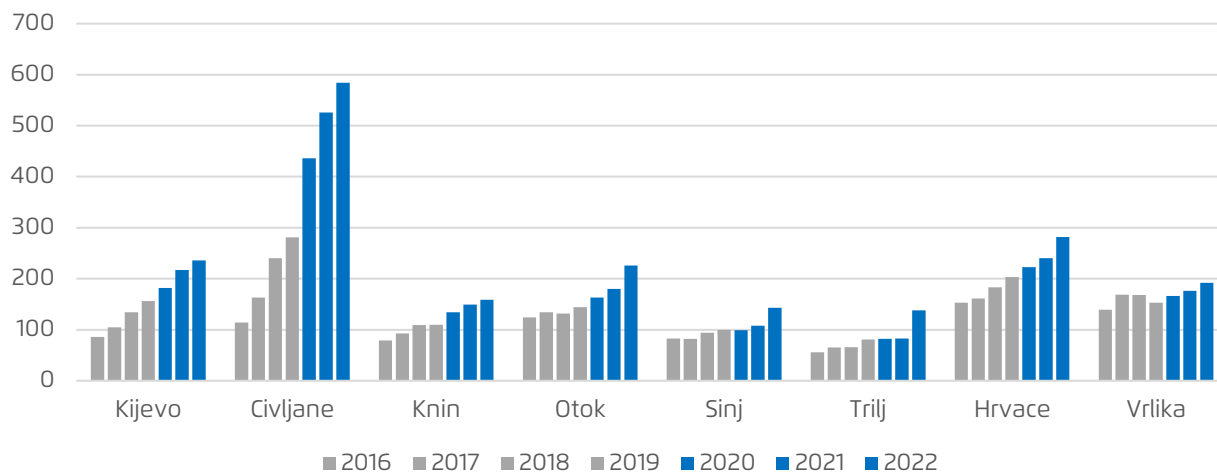
Izvor: Upisnik poljoprivrednika, 2023. **Trend: stabilno (0)**

Slika 11. Kretanje broja članova PG-a u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.

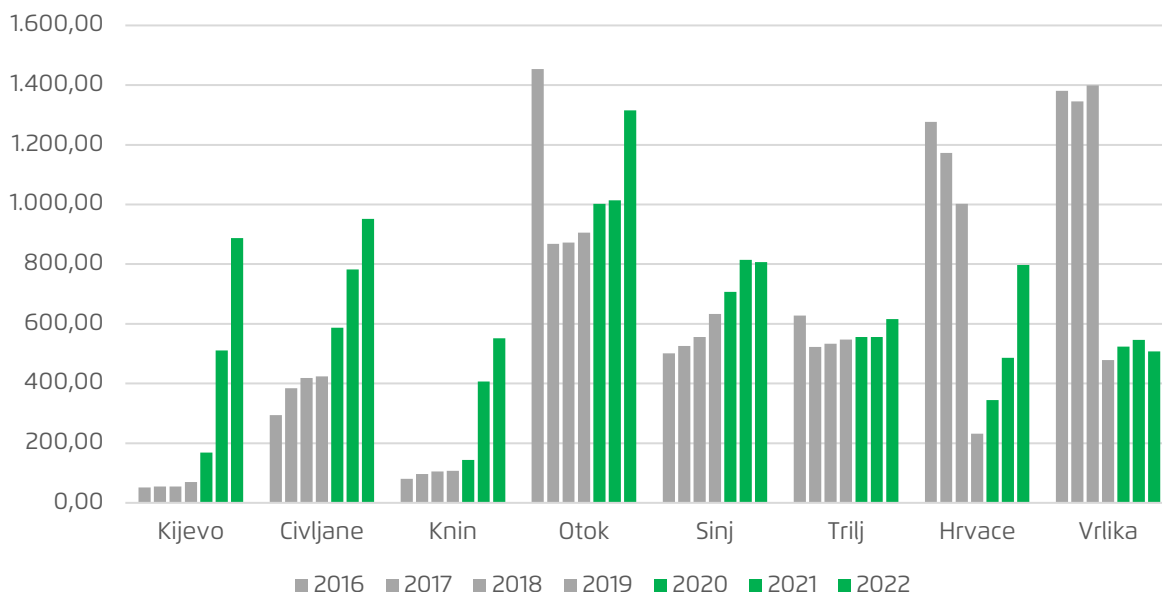
Izvor: Upisnik poljoprivrednika, 2023. **Trend: stabilno (0)**

Kretanje broja članova PG-a prati kretanje PG-a te je u širem projektnom području stabilno, dok je u naseljima unutar projektnog područja došlo do blagog pada.

Slika 12. Kretanje broja ARKOD parcela - krških pašnjaka u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.

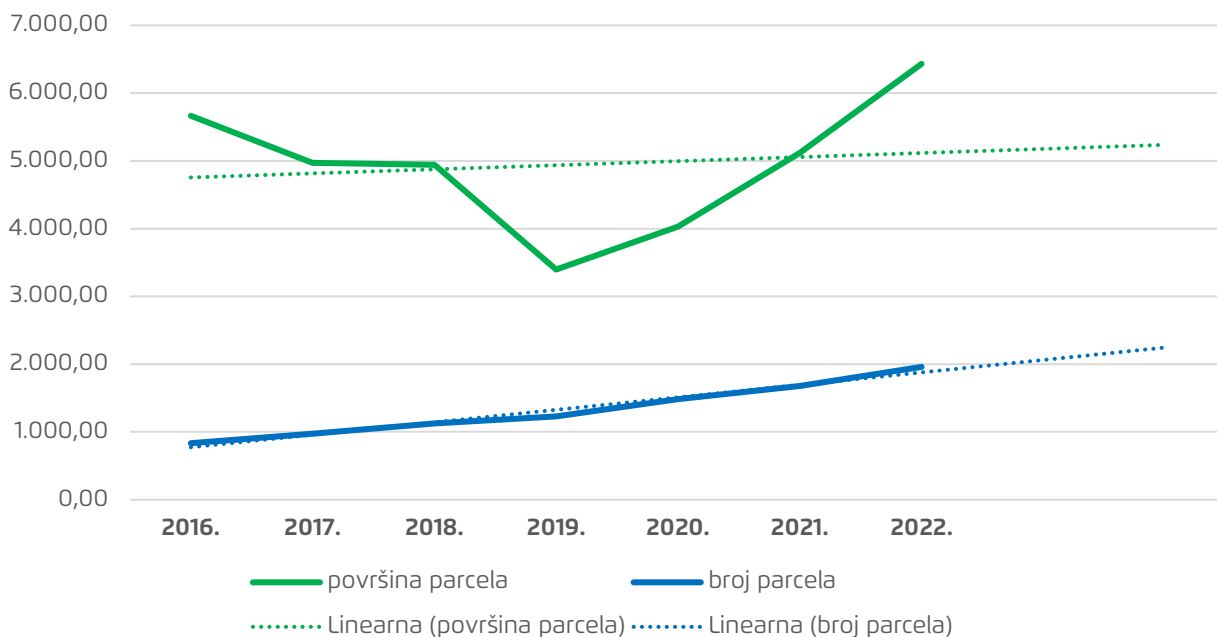
Izvor: ARKOD, 2023. **Trend: rast (+)**

Slika 13. Kretanje ukupne površine ARKOD parcela - krških pašnjaka (ha) u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.

Izvor: ARKOD, 2023. **Trend: rast (+)**

Pašarenje na travnjacima Dinare ključna je aktivnost njihovog održavanja te omogućava opstanak brojnih vrsta koje ovise baš o tim travnjacima. Upravo zato u interesu je projekta Dinara back to LIFE da broj grla na Dinari raste. Projektni partneri održali su informativni sastanak sa lokalnim stočarima i predstavili im proces koji treba slijediti kako bi travnjaci za koje postoji interes da se koriste kao pašnjaci mogli ići u zakup. U zajedničkom interesu projektnih partnera i lokalne zajednice je da se pašnjaci održivo napasuju te da stočarstvo nastavi biti važna i unosna grana gospodarstva ovog područja. Pozitivan pomak u broju i površini ARKOD parcela – krških pašnjaka tijekom trajanja projekta (Slike 12. i 13.) izražen je upravo u JLS koje su najviše bile obuhvaćene projektnim aktivnostima (Kijevo, Vrlika i Hrvace)

Slika 14. Kretanje ukupnog broja ARKOD parcela - krških pašnjaka i njihove ukupne površine (ha) u projektnom području

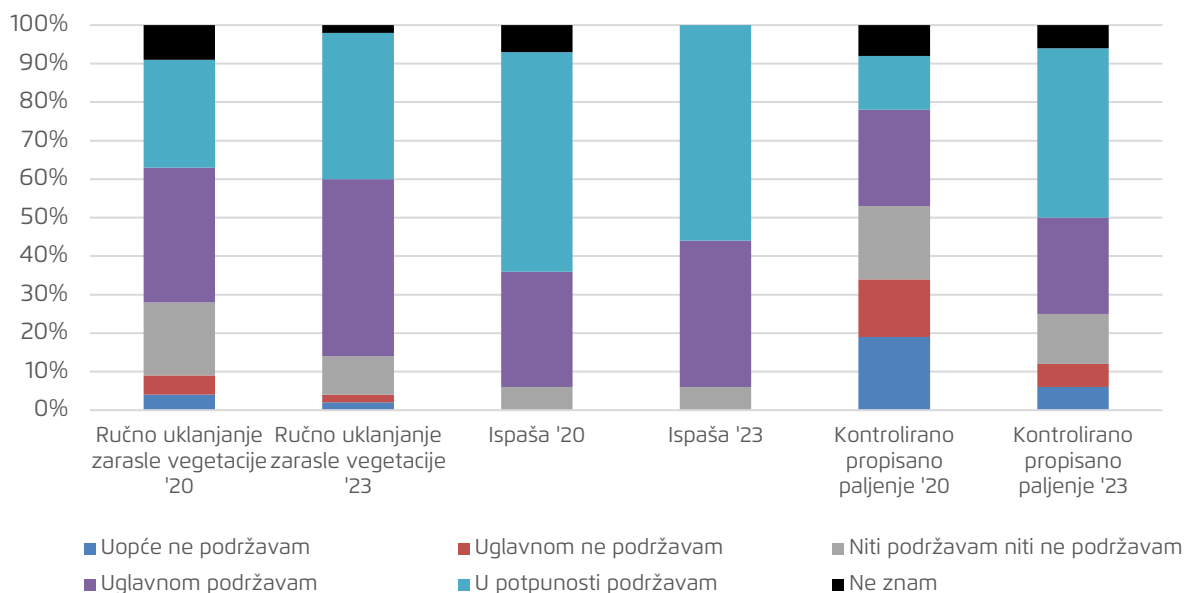
Izvor: ARKOD, 2023. **Trend: rast (+)**

Projektom je ostvarena suradnja sa 16 lokalnih stočara s kojima se radi na uvođenju kombinirane ispaše. Uz glavne restauracijske aktivnosti projekta usmjerene na obnavljanje zaraslih travnjaka, provedene su i dopunske aktivnosti kojima se obnovila infrastruktura vezana uz stočarstvo. One su osmišljene tako da imaju pozitivan utjecaj za stočarstvo i pastirima olakšavaju posao. Projektom je obnovljen dio planinskih i stočarskih puteva, a u funkciju je vraćen i velik broj vodenih tijela. Posebna pažnja posvećena je i obnovi suhozida kao dijelu tradicijske baštine te prenošenju znanja o vrijednoj vještini suhozidne gradnje. Obnovljeno je ukupno 11 lokvi, 9 bunara, te 11 562 metra stočarskih i planinskih puteva.

Tablica 13. Broj sudionika u aktivnostima projektnog partnerstva Dinara back to LIFE 2020-2023.

broj sudionika	opis aktivnosti
2386	projektna izložba, predstavljanje projekta, memorandum o zaštiti travnjaka
3222	suradnička vijeća, konferencije, suradnja s drugim projektima
612	edukativne radionice, volonterski kampovi
111	restauracijske aktivnosti i potpora plasmanu eko proizvoda

Pri početku i završetku projekta provedeno je ispitivanje mišljenja i znanja javnosti o temama bioraznolikosti Dinare, percepciji stočarstva i pčelarstva, održivog razvoja i prihvaćenosti projekta. Ispitanici su na skali od 5 stupnjeva izjašnjavali svoj stav o podršci pojedinim načinima obnove travnjaka. Najveću podršku kao i u početnom ispitivanju ima metoda ispaše, a druge dvije metode obnove travnjaka uživaju primjetno veću podršku nakon provedbe projektnih aktivnosti. Kontrolirano propisano paljenje sada podržava 69% ispitanika (u usporedbi s početnih 39%), a metodu ručnog uklanjanja vegetacije podržava 84% ispitanih (63% na početku projekta).

Slika 15. Podrška različitim načinima obnove travnjaka u projektnom području 2020/2023. (N=400)

Od svih ispitanika koji su prethodno bili upoznati s projektom (njih 77%), niti jedan nije uskratio podršku projektnim aktivnostima, koja sada iznosi visokih 93% (u usporedbi s početnih 91%). Tolika razina podrške još je vrednija ako uzmemo u obzir da je u početnom ispitivanju za projekt čulo tek 44% ispitanika. Većina njih za projekt je čula putem radijskih objava, društvenih mreža te lokalnih web portala.

Dio projektnih aktivnosti odnosio se na motiviranje lokalnih poljoprivrednika na realizaciju svojih poslovnih ideja kako bi potakli održivo korištenje prirodnih resursa u širem području Dinare. Kroz projekt je financirana izrada 9 poslovnih i 3 marketinška plana za zainteresirane korisnike. Poslovne ideje koje smo poticali bile su: širenje ili unapređenje proizvodnje, razvoj novog ili promocija postojećeg poljoprivrednog ili prehrambenog proizvoda, te unapređenje nepoljoprivrednih djelatnosti. Planirana ulaganja kroz 9 investicijskih poslovnih planova izrađenih u sklopu projekta iznose ukupno oko 417.000,00 €, a njihova provedba očekuje se za vrijeme trajanja PRR RH 2023-2027.

Gospodarska situacija u ruralnim područjima gdje se najveći broj stanovnika bavi pčelarstvom kao granom poljoprivredne proizvodnje, dovela je do velikog odljeva stanovništva mlađe i srednje životne dobi, što je posljednjih godina rezultiralo padom broja pčelara i pčelinjih zajednica na razini RH. Prema Savezu pčelarskih udruga Splitsko-dalmatinske županije u Cetinskoj krajini u studenom 2020.g. postojalo je oko 250 pčelara koji su imali oko 12 tisuća košnica. U studenom 2023.g. prema medijskoj izjavi člana istog Saveza u Cetinskoj krajini djeluje oko 300 pčelara koji su imali oko 11 tisuća košnica. Koncem 2022. prema podacima Upisnika poljoprivrednika (Tablica 9.) u naseljima projektnog područja prijavljena je 2 171 košnica. Sastav meda pokazuje i udio planinskog bilja karakterističnog za pčelinju ispašu na području Dinare, a praćenjem kretanja udjela procjenit ćemo eventualni zamah pčelarstvu kao posljedicu pozitivnog utjecaja projekta.

Prema podacima Hrvatskog pčelarskog saveza, većina pčelara u 2020. godini proizvodila je više vrsta meda:

- na području Splitsko-dalmatinske županije općenito se proizvode planika, šumski vrijesak, ružmarin, mediljkovac, lavanda, vrijes, primorski vrijesak, multiflorni, multiflorni livadni, multiflorni cvjetni, livada, lipa, kesten, kadulja, drača, cvjetni, bjelogorična mediljka, bagrem.
- na području Šibensko-kninske županije općenito se tako proizvode sljedeće vrste meda: drača, mandarina, mediljkovac, vrijesak, multiflorni livadni, multiflorni cvjetni, livada, lipa, kadulja, cvjetni, bagrem i multiflorni;

Tablica 14. Vrste meda, njihov udio i broj proizvođača na području SDŽ i ŠKŽ 2022.

Splitsko-dalmatinska županija

r.b.	vrsta	broj	udio
1.	Cvjetni	67	17,4%
2.	Multiflorni cvjetni	66	17,1%
3.	Kadulja	46	11,9%
4.	Livada	32	8,3%
5.	Vrijesak	29	7,5%
6.	Medljikovac	27	7,0%
7.	Bagrem	23	6,0%
8.	Drača	19	4,9%
9.	Kesten	16	4,1%
10.	Multiflorni livadni	12	3,1%
11.	Vrijes	12	3,1%
12.	Bjelogorična mediljka	6	1,6%
13.	Šumski	6	1,6%
14.	Vrisak	5	1,3%
15.	Lavanda	4	1,0%
16.	Lipa	4	1,0%
17.	Multiflorni	4	1,0%
18.	Planika	4	1,0%
19.	Ružmarin	2	0,5%
20.	Primorski vrijesak	1	0,3%
21.	Suncokret	1	0,3%

Šibensko-kninska županija

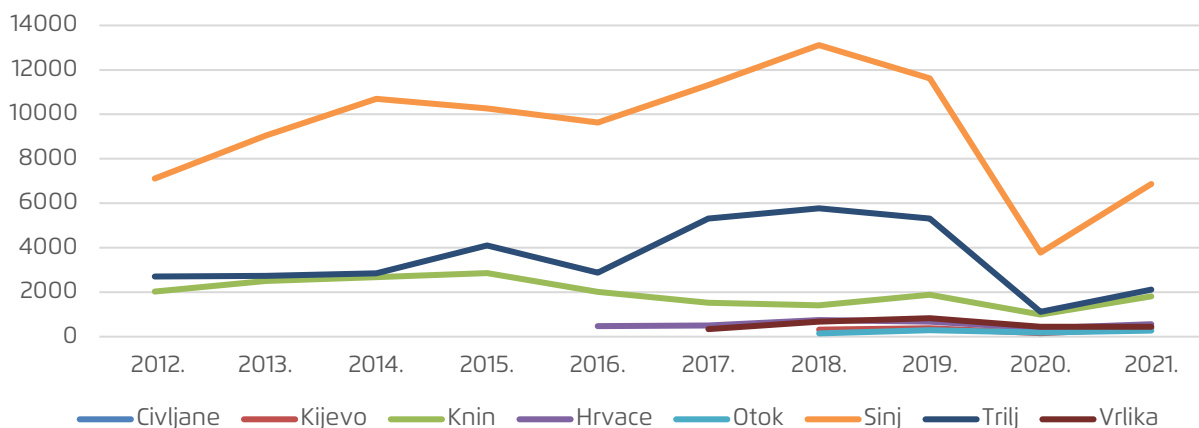
r.b.	vrsta	broj	udio
1.	Cvjetni	34	21,5%
2.	Drača	29	18,4%
3.	Livada	21	13,3%
4.	Multiflorni cvjetni	16	10,1%
5.	Kadulja	13	8,2%
6.	Vrijesak	13	8,2%
7.	Bagrem	9	5,7%
8.	Multiflorni livadni	6	3,8%
9.	Lipa	5	3,2%
10.	Medljikovac	4	2,5%
11.	Vrisak	3	1,9%
12.	Šumski	2	1,3%
13.	Mandarina	1	0,6%
14.	Multiflorni	1	0,6%
15.	Vrijes	1	0,6%

Izvor: Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu, 2023. **Trend: stabilan (0)**

U Šibensko-kninskoj županiji pčelari proizvode tri nove vrste meda: šumski, vrisak i vrijes. U Splitsko-dalmatinskoj županiji također se proizvode tri nove vrste meda u odnosu na 2020. godinu, a to su: šumski med, suncokretni i vrijesak.

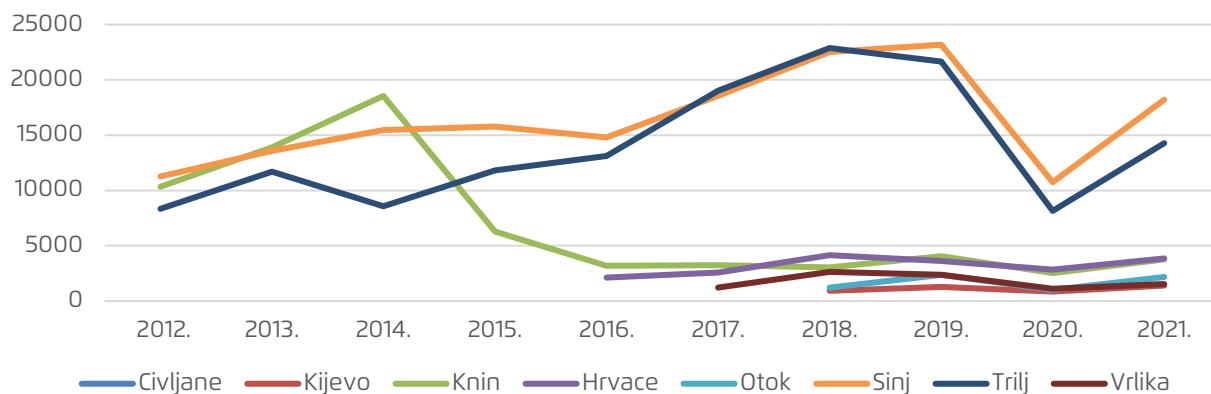
4.3 Turistički pokazatelji

Na širem projektnom području popularni su sportovi, odnosno rekreacija temeljena na prirodi. Postoji niz pješačkih, biciklističkih i planinarskih staza, uređen je niz planinarskih kuća i skloništa, organiziraju se utrke, uređena su državna i županijska lovišta, a potiče se i niz aktivnosti vezanih uz tzv. pustolovni turizam - kanu safari, paraglajding, sportski ribolov (mušičarenje), terensko jahanje i jahanje u šumi, vožnja quadovima i sl. U ovim aktivnostima uživa lokalno stanovništvo i stanovništvo obližnjih gradova i općina te šira zajednica, prvenstveno domaći i strani posjetitelji.

Slika 16. Ukupni broj dolazaka turista u JLS projektog područja 2012-2021.

Izvor: DZS, 2022. **Trend: rast (+)**

Slika 17. Ukupni broj noćenja turista u JLS projektog područja 2012-2021.*

Izvor: DZS, 2022. **Trend: rast (+)** *podaci za pojedine JLS dostupni su isključivo od 2016, 2017 i 2018. godine

O stanju turističke ponude i infrastrukture govori podatak da je u 2019. svaki turist u prosjeku ostvario manje od tri (2,8) noćenja pri posjetu širem projektom području. Dio projektnih aktivnosti odnosio se na poboljšanje turističke ponude u neposrednoj blizini suhih travnjaka, izradu brošura o turističkoj infrastrukturi i promociju lokalnih proizvođača. Prema podacima lokalnih turističkih zajednica, tijekom 2023. godine u širem projektom području zabilježeno je ukupno 23 599 dolazaka turista koji su ostvarili 80 023 noćenja.

Otvorena su 33 nova smještajna objekta, pa je sada turistima na raspolaganju 241 objekt. Radi se o dva hotela, objektima unutar PG-a, apartmanima, vilama, kućama za odmor i kampovima. Ukupan kapacitet stalnih ležajeva je 1 698, dok je 200 pomoćnih ležajeva. Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu značajnog porasta dolazaka i noćenja u širem projektnom području. Grad Sinj imao je 18,98% više dolazaka i 24,57% više noćenja u odnosu na 2022. godinu. Trilj je bilježio 27% više turističkih dolazaka i 5% više noćenja, dok se na području Vrlike porast dolazaka povećao za visokih 137%, a noćenja za 73%.

5. RAZVOJNI SCENARIJI

Razdoblje 2020-2023. uzeto je kao kratkoročni period promatranja, a razdoblje 2020-2030. kao srednjoročni period u kojem socio-ekonomski efekt projekta može pokazati vidljivije rezultate. U svrhu analize razmatraju se tri moguća scenarija. 'Business as usual' ili pretpostavljeni nastavak situacije bez učinka projektnih aktivnosti, pozitivan razvojni scenarij kao željeni ishod projekta i negativan razvojni scenarij kao neuspjeh u implementaciji projektnih aktivnosti.

'Business as usual' scenarij - daljnji nastavak većine negativnih i stabilnih trendova označenih u prikazu početnog stanja, posebno u području poljoprivredne aktivnosti, značio bi ostvarenje ovog scenarija, što samo po sebi ne isključuje uspješnost projektnih aktivnosti, već se može protumačiti kao uspješan pokušaj usporavanja postojećih negativnih očekivanja. Pozitivan razvojni scenarij - pozitivan trend, odnosno rast pokazatelja vezanih uz ukupni broj PG-a i njihovih članova, porast broja stoke u ekstenzivnom uzgoju, porast mlijeka i mliječnih proizvoda u lokalnoj ponudi, porast broja pčelara, košnica i autohtonih pčelarskih proizvoda na lokalnom i regionalnom tržištu također su očekivani ishodi uspješne provedbe projekta. Negativan razvojni scenarij - u pogledu konkretnih pokazatelja, značajniji pad ukupnog broja parcela krških pašnjaka i njihovih površina u naseljima projektnog područja, kao i pad pčelarske proizvodnje i pojačana depopulacija bili bi očiti pokazatelji lošeg razvoja situacije i neuspješne projektne implementacije.

5.1 Razvoj projektnog područja u kratkoročnom periodu 2020-2023.

Usporedimo li trenutne vrijednosti indeksa vitalnosti zajednice s vrijednostima iz popisa 2011., vidljiv je trend porasta područja sa srednjim rizikom od depopulacije, kojih sada ima 18, a u prikazu početnog stanja bilo ih je 14. Četiri naselja koja se sada svrstavaju u skupinu područja sa srednjim rizikom od depopulacije su Rumin, Donji Bitelić, Vučipolje i Ježević. Naselje Korita u sklopu općine Otok jedino spada u područja s visokim rizikom od depopulacije. Pozitivni trendovi u gospodarskom razvoju postoje jedino u gradovima Sinju i Trilju, dok ostale JLS stagniraju. Hrvatski sabor je u veljači 2021. proglasio Park prirode Dinara na 63 052 hektara masiva Dinare, Troglava i Kamešnice, izvorišnog dijela i gornjeg toka rijeke Cetine, izvora rijeke Krke, rječice Krčić, te krških polja uz Cetinu – Hrvatačko, Paško i Vrličko polje. Poticaj je to sveukupnom razvoju ovog područja, a posebice povezanom razvoju turizma i poljoprivrede u naseljima unutar samog Parka. Broj isplaćenih potpora Agencije za plaćanje u naseljima projektnog područja 2019. iznosio je 4501, dok isti broj 2022. godine iznosi 5714. Najveći relativni porast isplaćenih potpora zabilježen je kod podmjera *Dobrobit životinja, Posebne potpore za pčelarstvo i Ekološki uzgoj*. Projektom je ostvarena suradnja sa 16 lokalnih stočara s kojima se radi na uvođenju kombinirane ispaše. Obnovljeno je ukupno 11 lokvi, 9 bunara, te 11 562 metra stočarskih i planinskih puteva. U projektne aktivnosti bilo je uključeno preko 6 000 ljudi, što obuhvaća razne edukativne, restauracijske aktivnosti svih partnera, organizaciju predavanja, konferencija, i podršku lokalnim događanjima. Konkretni pomaci u obnovi suhih travnjaka najvidljiviji su u podacima iz sustava ARKOD. Tijekom provedbe projekta zakupljeno je oko 2 400 hektara novih krških pašnjaka u naseljima projektnog područja. Planirana ulaganja kroz 9 investicijskih poslovnih planova izrađenih u sklopu projekta iznose ukupno oko 417.000,00 €, a njihova provedba očekuje se za vrijeme trajanja PRR RH 2023-2027. Prema Savezu pčelarskih udruga Splitsko-dalmatinske županije u Cetinskoj krajini u studenom 2020.g. postojalo je oko 250 pčelara koji su imali oko 12 tisuća košnica. U studenom 2023.g. prema medijskoj izjavi člana istog Saveza u Cetinskoj krajini djeluje oko 300 pčelara koji su imali oko 11 tisuća košnica. U Šibensko-kninskoj županiji pčelari proizvode tri nove vrste meda: šumski, vrisak i vrijes. U Splitsko-dalmatinskoj županiji

također se proizvode tri nove vrste meda u odnosu na 2020. godinu, uključujući med od vrieska. Turistička kretanja u širem projektnom području pokazuju rast posljednjih nekoliko godina. Otvorena su 33 nova smještajna objekta. Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu značajnog porasta dolazaka i noćenja u širem projektnom području. Rezultati završnog ispitivanja stavova i znanja javnosti pokazali su da najveću podršku kada su u pitanju medote obnove travnjaka ima metoda ispaše, a druge dvije metode uživaju primjetno veću podršku nakon provedbe projektnih aktivnosti. Kontrolirano propisano paljenje sada podržava 69% ispitanika (u usporedbi s početnih 39%), a metodu ručnog uklanjanja vegetacije podržava 84% ispitanih (63% na početku projekta). Od svih ispitanika koji su prethodno bili upoznati s projektom (njih 77%), niti jedan nije uskratio podršku projektnim aktivnostima, koja sada iznosi visokih 93% (u usporedbi s početnih 91%). Tolika razina podrške još je vrednija ako uzmemo u obzir da je u početnom ispitivanju za projekt čulo tek 44% ispitanika. Sve navedeno upućuje na zaključak da razvoj projektnog područja u periodu 2020-2023. ima elemente pozitivnog razvojnog scenarija, dok dio trendova ocrta i 'business as usual' scenarij, uzrokovan prije svega vanjskim faktorima na koje je teško utjecati. Ni jedan indikator iz područja poljoprivrede nema izražen pad. Demografski indikatori su uglavnom negativni ili stabilni, ali unatoč tome postoje pozitivne promjene na manjoj skali kada je u pitanju stanovništvo naselja u blizini ciljnih travnjaka.

6. SAŽETAK

U sklopu projekta "Management planning and restoration of Dinara dry grasslands to save biodiversity and support sustainable development" (Dinara back to LIFE, referenca LIFE18 NAT/HR/000847) provedena je procjena socio-ekonomskog učinka projektnih aktivnosti. Cilj je bio prikupiti statističke podatke o užem i širem projektnom području, analizirati i prikazati početno i završno socio-ekonomsko stanje koristeći pristup baziran na indikatorima. Pri analizi su primjenjene metode iz tematski sličnog projekta LIFE Viva Grass (No. LIFE13 ENV/LT/000189-9) –*"Methodology for indicator based monitoring of socioeconomic impacts of project activities"*. Područje istraživanja obuhvaća 8 idućih jedinica lokalne samouprave: grad Knin, općinu Civljane i općinu Kijevo u Šibensko-kninskoj županiji i gradove Sinj, Trilj i Vrliku te općine Hrvace i Otok u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Kada je to bilo moguće, korišteni su podaci na razini naselja unutar samog projektnog područja. Razdoblje 2020-2023. uzeto je kao kratkoročni period promatranja, a razdoblje 2020-2030. kao srednjoročni period u kojem socio-ekonomski efekt projekta može pokazati vidljivije rezultate. U svrhu analize razmatraju se tri moguća scenarija. 'Business as usual' ili pretpostavljeni nastavak situacije bez učinka projektnih aktivnosti, pozitivan razvojni scenarij kao željeni ishod projekta i negativan razvojni scenarij kao neuspjeh u implementaciji projektnih aktivnosti.

Vidljiv je trend porasta područja sa srednjim rizikom od depopulacije, kojih sada ima 18, a u prikazu početnog stanja bilo ih je 14. Četiri naselja koja se sada svrstavaju u skupinu područja sa srednjim rizikom od depopulacije su Rumin, Donji Bitelić, Vučipolje i Ježević. Pozitivni trendovi u gospodarskom razvoju postoje jedino u gradovima Sinju i Trilju, dok ostale JLS stagniraju. Hrvatski sabor je u veljači 2021. proglasio Park prirode Dinara na 63 052 hektra površine. Poticaj je to sveukupnom razvoju ovog područja, a posebice povezanom razvoju turizma i poljoprivrede u naseljima unutar samog Parka. Broj isplaćenih potpora Agencije za plaćanje u naseljima projektnog područja 2019. iznosio je 4501, dok isti broj 2022. godine iznosi 5714. Najveći relativni porast isplaćenih potpora zabilježen je kod podmjera *Dobrobit životinja, Posebne potpore za pčelarstvo i Ekološki uzgoj*. Projektom je ostvarena suradnja sa 16 lokalnih stočara s kojima se radi

na provođenju kombinirane ispaše. Obnovljeno je ukupno 11 lokvi, 9 bunara, te 11 562 metra stočarskih i planinskih puteva. U projektne aktivnosti bilo je uključeno preko 6 000 ljudi, što obuhvaća razne edukativne, restauracijske aktivnosti svih partnera, organizaciju predavanja, konferencija, i podršku lokalnim događanjima. Konkretni pomoci u obnovi suhih travnjaka najvidljiviji su u podacima iz sustava ARKOD. Tijekom provedbe projekta zakupljeno je oko 2 400 hektara novih krških pašnjaka u naseljima projektnog područja. Planirana ulaganja kroz 9 investicijskih poslovnih planova izrađenih u sklopu projekta iznose ukupno oko 417.000,00 €, a njihova provedba očekuje se za vrijeme trajanja PRR RH 2023-2027. Prema Savezu pčelarskih udruga Splitsko-dalmatinske županije u Cetinskoj krajini u studenom 2020.g. postojalo je oko 250 pčelara koji su imali oko 12 tisuća košnica. U studenom 2023.g. prema medijskoj izjavi člana istog Saveza u Cetinskoj krajini djeluje oko 300 pčelara koji su imali oko 11 tisuća košnica. U Šibensko-kninskoj županiji pčelari proizvode tri nove vrste meda: šumski, vrisak i vrijes. U Splitsko-dalmatinskoj županiji također se proizvode tri nove vrste meda u odnosu na 2020. godinu, uključujući med od vrijeska. Turistička kretanja u širem projektnom području pokazuju rast posljednjih nekoliko godina. Otvorena su 33 nova smještajna objekta. Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu značajnog porasta dolazaka i noćenja u širem projektnom području. Rezultati završnog ispitivanja stavova i znanja javnosti pokazali su da najveću podršku kada su u pitanju medote obnove travnjaka ima metoda ispaše, a druge dvije metode uživaju primjetno veću podršku nakon provedbe projektnih aktivnosti. Kontrolirano propisano paljenje sada podržava 69% ispitanika (u usporedbi s početnih 39%), a metodu ručnog uklanjanja vegetacije podržava 84% ispitanih (63% na početku projekta). U 2023. podrška projektu iznosila je visokih 93%. Sve navedeno upućuje na zaključak da razvoj projektnog područja u periodu 2020-2023. ima elemente pozitivnog razvojnog scenarija, dok dio trendova ocrta i 'business as usual' scenarij, uzrokovan prije svega vanjskim faktorima na koje je teško utjecati. Ni jedan indikator iz područja poljoprivrede nema izražen pad. Demografski indikatori su uglavnom negativni ili stabilni, ali unatoč tome postoje pozitivne promjene na manjoj skali kada je u pitanju stanovništvo naselja u blizini ciljnih travnjaka.

7. ABSTRACT

As part of the project "Management planning and restoration of Dinara dry grasslands to save biodiversity and support sustainable development" (Dinara back to LIFE, reference LIFE18 NAT/HR/000847), an assessment of the socio-economic impact of project activities was carried out. The goal was to collect statistical data on the narrower and wider project area, to analyze and present the initial and final socio-economic situation using an indicator-based approach. During the analysis, the methods from the thematically similar project LIFE Viva Grass (No. LIFE13 ENV/LT/000189-9) - "Methodology for indicator based monitoring of socioeconomic impacts of project activities" were applied. The research area includes the following 8 LGUs: the city of Knin, the municipality of Civljane and the municipality of Kijevo in the Šibenik-Knin County and the cities of Sinj, Trilj and Vrlika and the municipalities of Hrvace and Otok in the Split-Dalmatia County. When possible, data were used at the settlement level within the project area itself. Period 2020-2023. was taken as a short-term observation period, and the period 2020-2030. as a medium-term period in which the socio-economic effect of the project can show more visible results. For the purpose of the analysis, three possible scenarios are considered. 'Business as usual' or the assumed continuation of the situation without the effect of project activities, a positive development scenario as the desired outcome of the project and a negative development scenario as a failure in the implementation of project activities.

There is a visible trend of growth in areas with a medium risk of depopulation, of which there are now 18, compared to 14 in the initial situation. The four settlements that are now classified as areas with a medium risk of depopulation are Rumin, Donji Bitelić, Vučipolje and Ježević. Positive trends in economic development exist only in the cities of Sinj and Trilj, while other LGUs are stagnating. In February 2021, the Croatian Parliament declared the Dinara Nature Park on an area of 63,052 hectares. It is an incentive for the overall development of this area, and especially for the related development of tourism and agriculture in the settlements within the Park itself. The number of grants paid by the Payment Agency in the settlements of the project area in 2019 was 4,501, while the same number in 2022 is 5,714. The largest relative increase

in grants was recorded in the sub-measures Animal Welfare, Special Grants for Beekeeping and Organic Farming. The project achieved cooperation with 16 local herders, with whom we are working on the implementation of combined grazing. A total of 11 puddles, 9 wells, and 11,562 meters of livestock and mountain roads were renovated. More than 6,000 people were involved in the project activities, which includes various educational and restoration activities of all partners, the organization of lectures, conferences, and support for local events. Concrete developments in the restoration of dry grasslands are most visible in the data from the ARKOD system. During the implementation of the project, around 2,400 hectares of new karst pastures were leased in the settlements of the project area. Planned investments through 9 investment business plans created as part of the project amount to a total of about €417,000.00, and their implementation is expected during the duration of the RDP 2023-2027. In November 2020. there were about 250 beekeepers in wider project area who had about 12,000 beehives. In November 2023. according to the media statement of a member of the Beekeepers Association, there are about 300 beekeepers operating, who had about 11,000 beehives. In the Šibenik-Knin County, beekeepers produce three new types of honey, including forest honey and heather honey. In Split-Dalmatia County, three new types of honey are also produced compared to 2020, including heather honey. Tourist movements in the wider project area have shown growth in the last few years. 33 new accommodation facilities were opened. All indicators point to the fact of a significant increase in arrivals and overnight stays in the wider project area. The results of the final examination of the attitudes and knowledge of the public showed that the grazing method has the most support when it comes to grassland restoration methods, and the other two methods enjoy noticeably greater support after the implementation of the project activities. Controlled prescribed burning is now supported by 69% of respondents (compared to the initial 39%), and the method of manual vegetation removal is supported by 84% of respondents (63% at the start of the project). In 2023, support for the project amounted to a high 93%. All of the above leads to the conclusion that the development of the project area in the period 2020-2023. it has elements of a positive development scenario, while part of the trends outline a 'business as usual' scenario,

caused above all by external factors that are difficult to influence. Not a single indicator from the field of agriculture has a pronounced decline. Demographic indicators are mostly negative or stable, but despite this, there are positive changes on a smaller scale when it comes to the population of settlements near the target grasslands.

8. IZVORI I LITERATURA

ARKOD – APPRRR (2023): Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju

DZS (2023): Državni zavod za statistiku

Grgić, p.l., et al. (2016). 'Stočarstvo Republike Hrvatske: stanje i očekivanja', *MESO: Prvi hrvatski časopis o mesu*, XVIII(3), str. 256-263.

JRDŽ (2023): Jedinostveni registar domaćih životinja

Nejašmić, I., i Toskić, A. (2013). 'Starenje stanovništva u Hrvatskoj–sadašnje stanje i perspektive', *Hrvatski geografski glasnik*, 75.(1.), str. 89-110.

Radinović, S., et al. (2006). 'Socioekonomski procesi u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima Istre', *Društvena istraživanja*, 15(1-2 (81-82)), str. 173-190.

Upisnik poljoprivrednika - APPRRR (2023): Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju

<https://www.ferata.hr/u-cetinskoj-krajini-prosle-godine-zabiljezeno-23-599-dolazaka-i-80-tisuca-nocenja/>

<https://www.ferata.hr/u-subotu-i-nedjelju-na-duilovu-13-medunarodni-pcelarski-sajam-dalmatina/>

<https://vivagrass.eu/wp-content/uploads/2017/03/methodology-of-economic-impact-accessment1.pdf>

https://vivagrass.eu/wp-content/uploads/2019/10/c2-brochure-on-socio-econ-impacts_final-compressed.pdf

9. POPIS SLIKA

Slika 1. Smještaj projektnog područja.....	4
Slika 2. Kretanje ukupnog broja stanovnika JLS projektnog područja 2011-2022.....	7
Slika 3. Zaposleni u pravnim osobama prema JLS projektnog područja 2011-2022.....	9
Slika 4. Obrazovna struktura stanovništva JLS projektnog područja 2021.....	10
Slika 5. Kretanje broja aktivnih osiguranika – individualnih poljoprivrednika u županijama projektnog područja 1998-2022.....	15
Slika 6. Ukupno proizvedene količine mlijeka u JLS projektnog područja 2020-2022.	18
Slika 7. Kretanje broja jedinki primorsko-dinarskog magarca i broja vlasnika istih na području RH 2015-2022.....	19
Slika 8. Potpore APPRRR-a isplaćene u naseljima projektnog područja 2019-2022. (u HRK).....	20
Slika 9. Kretanje broja PG-a i članova PG-a u naseljima projektnog područja 2016-2022.....	21
Slika 10. Kretanje broja PG-a u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.....	22
Slika 11. Kretanje broja članova PG-a u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.....	23
Slika 12. Kretanje broja ARKOD parcela - krških pašnjaka u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.....	23
Slika 13. Kretanje ukupne površine ARKOD parcela - krških pašnjaka (ha) u naseljima projektnog područja prema pripadnosti JLS 2016-2022.....	24
Slika 14. Kretanje ukupnog broja ARKOD parcela - krških pašnjaka i njihove ukupne površine (ha) u projektnom području.....	25
Slika 15. Podrška različitim načinima obnove travnjaka u projektnom području 2020/2023. (N=400)....	26
Slika 16. Ukupni broj dolazaka turista u JLS projektnog područja 2012-2021.....	30
Slika 17. Ukupni broj noćenja turista u JLS projektnog područja 2012-2021.....	30

10. POPIS TABLICA

Tablica 1. Prostorni obuhvat projektnog područja u odnosu na JLS.....	5
Tablica 2. Popis indikatora iz tematskog područja demografije, ekonomske aktivnosti i strukture obrazovanosti.....	6
Tablica 3. Broj stanovnika i indeks starenja po naseljima projektnog područja 2021.....	8
Tablica 4. Promjena broja stanovnika i dobne skupine naselja projektnog područja 2021..	10
Tablica 5. Naselja projektnog područja prema kategorijama indeksa vitalnosti zajednice.....	11
Tablica 6. Popis indikatora iz područja poljoprivrede suhih travnjaka	13
Tablica 7. Broj poljoprivrednih gospodarstava i životinja u JLS projektnog područja 2019.....	15
Tablica 8. Broj poljoprivrednih gospodarstava i životinja u JLS projektnog područja 2022.....	16
Tablica 9. Stanje broja životinja i broja PG-a u projektnom području 2022..	17
Tablica 10. Prikaz količina isporučenog mlijeka i broja proizvođača u JLS projektnog područja.....	18
Tablica 11. Promjena broja grla magaraca i konja te PG-a koji ih uzgajaju u JLS projektnog područja 2019/2022.....	19
Tablica 12. Isplaćene potpore po vrstama mjera u naseljima projektnog područja 2019. i 2022.....	20
Tablica 13. Broj sudionika u aktivnostima projektnog partnerstva Dinara back to LIFE 2020-2023.....	26
Tablica 14. Vrste meda, njihov udio i broj proizvođača na području SDŽ i ŠKŽ 2022.....	28

Partneri na projektu:

Udruga Biom

Hrvatske šume d.o.o.

Lokalna akcijska grupa „Cetinska krajina“

Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet

Projekt je sufinanciran sredstvima:

LIFE program Europske unije

Ured za udruge Republike Hrvatske

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
Ured za udruge

Fond za zaštitu okoliša i energetska učinkovitost

FOND ZA ZAŠTITU OKOLIŠA I
ENERGETSKU UČINKOVITOST

Splitsko-dalmatinska županija

SPLITSKO
DALMATINSKA
ŽUPANIJA

Projekt Dinara back to LIFE – “Management planning and restoration of Dinara dry grasslands to save biodiversity and support sustainable development” je sufinanciran sredstvima **LIFE Programa Europske unije** pod brojem ugovora LIFE18 NAT/HR/000847.

Prikazan sadržaj je isključiva odgovornost LAG-a “Cetinska krajina” i ne odražava nužno stajališta Europske unije.

Projekt sufinancira **Ured za udruge Republike Hrvatske**.

Prikazan sadržaj je isključiva odgovornost LAG-a “Cetinska krajina” i ne odražava nužno stajališta Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske.

Projekt sufinancira **Fond za zaštitu okoliša i energetska učinkovitost**.

Prikazan sadržaj je isključiva odgovornost LAG-a “Cetinska krajina” i ne odražava nužno stajališta Fonda za zaštitu okoliša i energetska učinkovitost.

Projekt sufinancira **Splitsko-dalmatinska županija**.

Prikazan sadržaj je isključiva odgovornost LAG-a “Cetinska krajina” i ne odražava nužno stajališta Splitsko-dalmatinske županije.